

CADER IDRIS

Mae'r clogwyni mwyaf yr ardal ar lethrau gogleddol Cader Idris; ffurfio bwtresi trawiadol sydd wedyn yn crymu i'r Gorllewin mewn tro enfawr o gymoedd, lethrau serth a chlogwyni. Mae gan fryniau eraill sawl agwedd serth, mae'n debyg mai Craig yr Aderyn yw'r enwocaf. Ond, oherwydd newidiadau daearegol i'r dwyrain o Ffawt Bala nid yw'r creigiau'n ffurfio clogwyni mawr. Hefyd, rhaid nodi defnydd y gair tarren fel enw ar fynydd yn yr ardal ac nid nodwedd debyg i glogwyn fel y gwelir ymhellach i'r De yng Nghymru. Gall rhywun nodi hefyd bo'r defnydd o'r term clogwyn wedi diflannu yn yr ardal. Mae sawl craig ag enwau a gymerwyd o'r ffermydd neu'r nodweddion dyffryn, nid ydynt yn cael eu cynnwys yma.

Cerrig Cochion SH 703135

Clogwyn mawr gyda *cerrig* 'creigiau' + *cochion* (ffurf luosog coch), enw lleol ydyw, a nid yw'r enw ar fapiau'r AO.

Cerrig Nimbwl SH 716139

Beth a olyga Cerrig y Nimbwl? Os nad fel y ffurf 'ceryg y nifwl' a gofnodwyd yn Y Geninen (1886). Gall y gair *nifwl* 'niwl, cwmwl' fod yn gyfeiriad addas i ardal cymylog neu niwlog; yn cyfateb â Hen Lydaweg *nem* 'nefoedd, awyr', Llydaweg Canol *neff* 'awyr'; yn gysylltiedig â Hen Saesneg *nifol* 'tywyll, niwlog', y cyfan yn deillio o'r Indo Ewropeaidd **nebos* 'cwmwl, niwl'. Cerig Nimbwl 6" 1840-80 OS.

Craig Buarth-glas SH 827160

Wedi ei enwi ar ôl hen fferm Buarth Glas.

Craig Cwm Amarch SH 710117

Ceir yr enw Dol-amarch yn y Parochialia c.1700 a'r ffurf Cwm-ammarch ym map 1838 AO; rhoddwyd enw'r fferm yng nghyfes 6" 1840-80 AO fel Pentre Dol-amarch. Mae'r elfen *dol* 'porfa' yn nodi bod hyn yn enw ar ardal isel o dir; sef y delta gwastad o falurion ôl-rewlifol ar ochr y llyn. Felly gallai'r enw ddod o *am-* (rhagddodiad gyda synnwyr o gryfhau) + *march* 'ceffyl'. Os *amarch* 'anonestrwydd, cywilydd' neu 'orthrwm' yw'r enw mewn gwirionedd, gallai fod yn ymgais i ddisgrifio ardal gyda porfa gwael.

Craig Cwm Llwyd SH 647122

Wedi ei enwi ar ôl y dyffryn.

Craig Fach Goch SH 608013

Wedi ei enwi ar ôl y fferm Fach Goch; gyda'r gair *bach* 'crwm', yn hytrach na *bach* 'bychan'.

Craig Goch SH 714084

Mae'r ardal yma o glogwyn, y rhan sydd yma ar ôl y tirlithriad enfawr a ddigwyddodd ar ddiwedd yr Oes yr Ia, yn dangos y lliwiau porffor a brown gaeafol y mwyar a'r grug a geir yma. Y graig koch c.1700 Parochialia.

Craig Hen-gae SH 758104

Daw enw'r clogwyn o fferm o'r enw Hengae, gyda hen 'gwreiddiol' + cae 'ceufan'; felly, yn dynodi un o'r difeddianna cyntaf y dyffryn.

Craig Las SH 673134

Craig 'clogwyn, graig' + (*g*)*las* 'llwyd, gwyrdd-lwyd'; dyma enw arall ar glogwyni Tyrrau Mawr; nid yw'r enw ar fap yr AO.

Craig Lwyd SH 654108

Weithiau, fel yma, nid oes clogwyn dim ond darnau o greigiau a thir serth. Rhaid cofio y byddai llethr creigiog fel hyn yn gweld y llystyfiant yn 'llosgi' yn yr haf; hefyd, bod y term lliw llwyd yn cael ei ddefnyddio i ddynodi llawer o liwiau cochlyd nid yn unig *llwyd* 'grey'.

Craig Maesglase SH 827140

Enw'r fferm, enw sy'n llygriad o'r ffurf Maesglasfre.

Craig Pentref SH 668058

Y graig agosaf i bentref Abergynolwyn.

Craig Pen y Meini SH 861093

Pen y Meini yw'r enw ar y fferm islaw. Penmeiny 1682 Llawysgrifau Peniarth, Penmeini 1796 Cambrian Register.

Craig Rhiw-erch SH 819152

Mae'r rhiw '*llechwedd*' yn un serth iawn; man peryglus i fyny (neu i lawr). Rhaid dewis rhwng *erch* 'brych, brith, llwythgoch'; neu, *erch* 'dychrynlyd, erchyll'.

Craig Rhwyddfor SH 734122

Yn lleol, rhwy, rhwyf '*brenin*, arglwydd, pennaeth, arweinydd' yw'r esboniad ynglŷn â'r elfen gyntaf. Mae eraill yn cefnogi un o'r synhwyrâu niferus ar gyfer y gair *rhwydd* 'hawdd'; 'dirwyst'; 'agored'. Disgrifydd o'r ffordd y mae'r dyffryn yn torri drwy'r mynyddoedd uchel? Kwmrhwythor 1609 & Cwm Rhyddor 1657 Llawysgrifau Maesyneuadd, Kwm y Rhwydhor c.1700 Parochialia, Craig Cwm-rhwyddfor 1837 AO.

Craig y Bwlch SH 800167

Y bwlch yw'r Bwlch Oerddrws, llwybr pwysig drwy'r mynyddoedd i lawer dros y canrifoedd.

Craig y Llam SH 748127

Mae llam yn dynodi unrhyw fath o ddisgynfa neu naid, ac yn ffigwrol clogwyn serth. Gweler yr elfen yn y gair *llamysten* 'cudyll glas, gwalch glas' (sparrow-hawk): *Accipiter nisus*; tybed os cyfeiriad at yr adar yw'r enw? Ymddangosodd y ffurf Kraig y Llam ochr yn ochr â'r enw Y Tyrrer hirion 'y tyrrau tal' yn y Parochialia, c.1700, y tyrau hyn yw'r bwtresi mawr ar hyd ochr ddeheuol Cwm Rhwyddfor.

Craig y Llyn SH 660115

Mae hyn yn dal i gael ei ysgrifennu gyda chysylltau, nad oes eu hangen; y llyn dan sylw yw Llyn Cyri.

Craig yr Aderyn SH 643069

Mae yna nythfa enwog o'r aderyn Morfran (cormorant): *Phalacrocorax carbo* i'w gweld yma yn ogystal ag adar eraill sy'n byw ar y clogwyni. Hefyd, o rai onglau mae'r creigiau, a'r bryn y ty ôl, yn atgof un o ffurf aderyn, aderyn â'i adain yn ymestyn allan.

Cribin Fawr SH 801152

Mae *crib* 'brig, cefnen' + *-in* 'olddodiad bachigol' yn un *mawr* 'eang' mewn cymhariaeth â 800158 **Cribin Fach**, sef yr un lleiaf o'r ddau.

Daear Fawr SH 703117

Does dim llawer o glogwyn yma, mae'r enw'n disgrifio ardal garw iawn gyda chlogfeini mawr a thir anwastad lle ac yn annifyr i ddefaid ond mae'n lle da i lwynogod fyw - *daear* 'tir, daear' + *mawr* 'anodd, garw'. Daear Fawr 6" 1840-80 AO.

Gallt Ffynnon yr Hydd SH 609117

Mae'r disgrifiad gyda *gallt* 'llechwedd' + *ffynnon* 'ffynhonnell' + *yr* + *hydd* 'carw' yn edrych yn syml, man ble roedd yr anifeiliaid yn dod i lawr i yfed. Fodd bynnag, *ffynnon haearn* 'chalybeate' sydd yma, sef ffynnon sy'n cynnwys halwynau mwyn gan gynnwys halwynau haearn hefyd. Y bydd blas haearn ar y dŵr a lliw rhydlyd iddo hefyd, yn ogystal â dyddodion rhwd o gwmpas y ffynnon. Byddai'r lliw rhydlyd hwn yn dwyn i gof y gair *rhudd* 'coch, cochlyd'. Felly, oedd newid ar lafar o'r gair *rhudd* at y ffurf *yr hydd* wedi digwydd yma yn y gorffennol?. Gallt-ffynnon-yr-hydd 1837 AO.

Gesail SH 743136

Nid yw'r enw wedi'i gofnodi ar y map AO presennol; mae'r creigiau yn cyd-fynd â'r ffurf a ddisgrifir yn y term *gesail* 'cil, cilfach'.

Tap y Nyth SH 729156

Mae'n bosibl bod yr enw *tap* 'clogwyn bach; astell, silff' + *y* + *nyth* 'adeiladwaith adar' yn disgrifio lleoliad ardal nythu amlwg; mae nifer o adar mynydd yn adeiladu nythod mawr. Daw'r gair nyth yn ogystal â'r Hen Gernyweg '*neid*' a'r Hen Wyddeleg '*net*', o'r Indo Ewropeaidd **nizdo-*.

Tap Ffridd Windo SH 679117

Mae'r *tap* 'craig' + *ffridd* 'porfa mynydd' mewn man sydd yn un *windo* 'gwyntog' iawn, nid *windo* 'cic' na *windo* 'troelli'. Ffurf neu gair unigryw lleol?

Tapiau'r Bele SH 729152

Tapiau yw lluosog y gair *tap* 'craig, gordo; astell', tra gall y gair bele ddynodi dwy set wahanol o ffwystfilod; naill ai, *bele* 'bele'r coed, gwenci, ffwlbart' neu *bele* 'blaidd, bwystfil rheibus'.

Tapiau Cenawon SH 739133

Mae'r term *cenawon* yn lluosog y gair *cenau* 'arth neu flaidd ifanc'; fodd bynnag, yn yr ardal, defnyddir y term i ddisgrifio llwynogod. Gwyddeleg Canol *cano*, *cana* 'wolves'.

Tapiau Gwartheg SH 696130

Mae'r *tapiau* 'creigiau' hyn yn ardal ble byddai'r gwartheg yn ymgynnull ar un adeg. Maent yn uchel ar y mynydd ac yn dangos bod gwartheg yn pori'r mynyddoedd ar un adeg. Mae rhai gwartheg yn dal i bori allan ar y mynyddoedd drwy gydol y flwyddyn yn rhai ffermydd.

Tarren Cwm Ffernol SH 660018

Dyma'r enw ar fynydd ar fapiau'r AO presennol, rhan o'r gefn hir sy'n ymestyn i lawr o gopa Tarren Hendre. Ond y *tarren* 'clogwyn, craig' yw'r bwa o dir serth ym m mlaen y dyffryn, Cwm Ffernol.

Twll y Gwter SH 744142

Nid yw'r enw hwn ar fapiau'r AO, ond mae'r term *twll* 'ceudod, hafn, ogof' + *y* + *gwter* 'sianel' yn disgrifio'r gornel gul neu'r hafn drwy'r clogwyni.

Twr Du/ Tap Du SH 719135

Nid oes enw ar y clogwyn hwn ar y mapiau, yr enw lleol yw naill ai *tap* 'clogwyn, gordo'/'*twr* 'pentwr' + *du* 'tywyll'. Mae'r enw i'w weld ar fapiau AO 6" 1848-80 cynnar ac ail gyfres 6" mapiau AO 1888-1913.

Twr Glas SH 670164

Twr 'crug, pentwr' + *glas* 'llwyd, llwydwyrdd' yw'r enw ar y creigiau sy'n creu y sgarp toriedig; Hen Gymraeg *twrr* 'pentwr', yn gysylltiedig a Gwyddeleg *torr* 'bryn uchel, tomen'. Twr Glas 6" 1840-80

AO. Mae'n hawdd cymysgu *twr* 'pentwr' yma gyda'r gair benthyc *tŵr* 'adeiladwaith castell'; o'r Hen Ffrangeg *tor* 'tŵr'.

Twr Maen SH 711121

Rhaid dewis rhwng: *twr* 'pentwr' neu *tŵr* 'adeiladwaith uchel' + *maen* 'carreg' neu *main* 'tenau'; Tŵr Main yw'r defnydd lleol? Enw arall ar y clogwyn oedd Craig Cau (weithiau Craig Cae) mae'r enw dal yna, ychydig i'r Gogledd. Hefyd, cofnodwyd yr enw yn y Parochialia c.1700 '*Kraig y Kay odhiar lyn y Kay*'.

Y Daran SH 646138

Y tebygrwydd yw mai ffurf lleol y disgrifydd Y Darren oedd yma'n wreiddiol. Daren 6" 1840-80 AO.

Y Gau Craig SH 745145

Mae'r gair cau 'amgaeedig, cysgodol' yn derm cyffredin iawn yn y dirwedd ac mae'n ddisgrifiad ardderchog o'r cwm bach hwn.